

NTULEKORITA ORU NSONAZU NA NGANIHU NA MMEBEOKWU IGBO NA BEKEE

Si N'Aka

Joy Eberechukwu Umeokolo

Department of Igbo, African and Asian Studies

Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Email: umeokolojoy1@gmail.com.

Umị edemede.

Asusu bara ezigbo uru; imu asusu mba ozo hịara ahụ mana o di mkpa. Mkpa o di bu imu asusu mba ozo na ihe na-eso ya webatara isiokwu nchọcha a bu "Ntulekorita oru Nsonazu na Nganihu na Mmebeokwu Igbo na Bekee". Ebumnuche nchọcha a bu ikpowa ihe bu nsonazu na nganihu na ihe ndi e ji emebe okwu nsonazu na nganihu n'asusu Igbo na Bekee. ozo bu ichoputa ka e si emebe ha, ma gosiputa myiri na ndiiche di n'etiti ha di ka o si metuta asusu Igbo na Bekee. Nchọcha a bukwa iji ziputa nsogbu onye Igbo na-amu Bekee ga-enwe na mmebeokwu nsonazu na nganihu na-aru n'asusu Bekee. A na-achoputakwa ihe ndi a ga-eme wee gbochie nsogbu ahụ. Nwa nchọcha gbasoro usoro nkowa wee mee nchọcha a, wee jiri Atutu Ntulekorita Asusu (Contrastive Analysis) wee dozie uzọ nchọcha a. Nchoputa gosiri na nganihu na nsonazu bu mofim nke a na-agbakwunye n'ihu na azu mkpuruokwu site n'iji udaume, mgbochiume na udaume, na myiriudaume. Nchoputa gosikwara na ebe onye Igbo na-amu Bekee ga-enwe nsogbu bu na ndiiche di n'usoro mmebe nganihu na nsonazu Igbo na Bekee. Nchoputa gbasara myiri na-egosi na asusu Bekee na nke Igbo na-eji nsonazu emeputa okwu ndinazu ebe ndiiche bu na "nju". O bu na nganihu ka o na-adi na Bekee ma na-adi na nsonazu n'asusu Igbo. Nke Bekee na-adi n'ihu ebe nke Igbo bu n'azu. Na nchikota, a turu anya na ndi Igbo na-amu asusu Bekee ga-esite na nchọcha a mara ebe ha ga-enwe ihe ikpo ukwu ma sikwa n'uzo di otu a belata ya.

1.0. Okwu mmalite

Asusu bu isi sekpu nti ihe niile mmadu na-eme na ndu a. o bu n'ihu ya ka Umeodinka (2020) na-akowa asusu di ka uzọ kachasi doo anya mmadu na ibe ya si enwe mmekorita. o kowara na mmadu nwere ike igba nkiti noro ekwughi okwu maka na o na-ahia ahụ isu asusu tumadu asusu mba ozo, iji kwukorita okwu, zukorita ahia ma o bu kwuputa obi ha. o bu n'ime asusu ka lingwistiik si wee puta.

Sayensi asusu a kporo "Linguistics" na Bekee metutara aka n'omumu asusu n'uzo di iche iche. N'omumu lingwistiik ka e nwere mpaghara lingwistiik nke a na-akpo mofoloji. Mofoloji, odidi mkpuruasusu, nke na-amu maka mofim (mkpuruasusu/mgbakwunye), bu usoro e si emebe okwu Igbo site n'iziputa mkpuredemede nke na-aghoro mkpuruadaasusu ma o noro n'ime mkpuruokwu (Anozie, 1999). o bu site na mkpuruadaasusu ka e si emeputa mkpuruasusu (mofim). Na mmebeokwu Igbo bu mofoloji, a na-eji mgbakwunye di iche iche nke gunyere: nganihu (prefiu), nsonazu (suffiu), nnonetiti (interfiu) wdg. were eziputa okwu di iche iche. o bu ya mere isiokwu nchọcha a jiri buru "Ntulekorita oru Nsonazu na Nganihu Na Mmebeokwu Igbo na Bekee. Usoro a gbasoro were mee nchọcha a bu usoro nkowa. Atutu a ga-agbado ukwu wee mee ya bu Atutu Ntulekorita Asusu nke si n'aka Robbert Lado (1957)

Anyị kewara nchọcha a ụzọ anọ. Nkeji nke mbụ bụ maka okwu ndubanye. Ebe a ka a ga-akọwa isiokwu nchọcha a site n'ihe bụ asụsụ wee ruo na lingwistiik, gbadata na nkọwa mofoloji bụ mmebeokwu nke e ji mgbakwunye nke nganihu na nsonazu were emebe. Nke abuo bụ mwebata ntuleghari agumagu. Ebe a ka nwa nchọcha ga-atuleghri ihe ndi odee derela gbasara asusu, Sayensi asusu, mofoloji, mgbakwunye, nganihu na nsonazu na mmebeokwu Igbo na Bekee. A kowarakwa atutu e ji eme nchọcha a bu Atutu Ntulekorita Asusu. Na nkeji nke ato ka e lebara anya na ntucha nchọcha. Na ya ka anyi webatara ihe ndi gbara okpurukpu buoru nsonazu na nganihu n'Igbo na Bekee, tlee ha, ma ziputa myiri na ndiche ha. Isi nke anọ bụ maka nchikota nchoputa na mmechi. N'ebe a, a chikotara nchọcha a site n'iziputa ihe ndi a choputara maka nsogbu onye Igbo na-amu asusu Bekee na-enwe site na ndiche ha. N'ikpeazu, anyi ga-atunye aro ihe a ga-eme wee gbochie nsogbu ahụ.

Olile anya anyi bu na ndi Igbo na-amu asusu Bekee ga-erita uru na nchọcha a. o ga-abakwara ndi amumamu lingwistiik uru ma bakwara onye na-achikota ndiche di n'etiti asusu Igbo na nke Bekee uru.

2.0 Ntuleghari Agumagu

N'ebe a ka anyi tulere ihe ndi odee di iche iche dere gbasara asusu, sayensi asusu, mofoloji, mkpuruasusu, mgbakwunye na atutu ntulekorita asusu.

2.1. Ntuleghari Asusu

2.1.1: Asusu

Asusu bu uda sitere n'olu mmadu nwere nghota mgbe ogan okwu di iche iche meghariri ahụ n'uzo di iche iche. Asusu buada olu mmadu a haziri ahazi (Crystal 1971:175) n'udiodimara nke na-abughi ebumputa uwa mmadu n'onwe ya mebere e ji a kowaputa echiche site n'okwu onu ma o bu n'edemede (ofomata,2012) kwuru na o buru na asusu adighi, mmadu na ibe ya inwe mmekorita ga-ahia nnukwu ahụ, na o bu asusu ka eji eme ihe dum mmadu na ibe ya na-eme. O kwukwara na mmadu na onye anaghi asu asusu ya ma o bu onye amaghi asusu ya, ga-ahia ha abuo aru inoko, kpakoo mekokwaa. Site na nkowa ndi a, anyi choputara na e wepu asusu, ndu a agaghi enwe isi. o bu ya mere na Ngoesi (2000) n'akwukwo ya jiri kowaa asusu dika iji mkpuruokwu nwegasiri nghota ndi e nwere ike isu asu, dee ede ma o bu guo agu, mee ka a mata ebumnoobi mmadu. Ewelukwa na Okafu kowara na asusu buuzo ndi mgbe ochie cheputara ka mmadu na ibe ya wee na-ekwurika okwu ma na-agwarita ibe ha ihe a choro ka ha mata. Site na nkowa ndi a, ha mere ka anyi choputa na Nnunu isi akaghi aka anaghi eje ogo oturukpokpo. O nweghi ihe o bua a choro ime n'elu uwa asusu agaghi abata na ya. Asusu bu isi sekpu nti na ndu na obibi ndu n'elu uwa. Asusu bu ojiji ji ihe niile mmadu na-eme na ndu a n'ihi na o bu nku di na mba na-eghere mba nri.

Anoize (1999) n'okwu ya siru na onye jiri nwayoo lecha uru di n'asusu anya na ka asusu si na-abanye n'ihe niile mmadu na-eme na ndu ya, agaghi enwe oke itu n'anya gbasara ihe a ga-eji nwee ihe omumu nke isi sekpu nti ihe o na-akowa maka ya bu asusu. Ya bu usoro ihe omumu na-amu asusu ka anyi na-akpo Lingwistiik.

2.1.2: Lingwistiiks

Lingwistiik bu Sayensi asusu. Mmaduigu lingwistiik putara onye ahụ isi uzo Sayensi ebe a na-eji akarangwa a na-ahụ anya eme nchoputa, nwee ike ikowaputa ihe na-eme

ma sikwa otu ahụ kwuo okwu iji kọwapụta ihe e meputara na nyocha rịsaachiomumu asusu. Anagbogu na ndiozo (2010) kowara na Lingwistiik buomumu asusu n'uzo sayensi nke bu iji akorongwa di iche iche nke sayensi wee eme nchoputa. Abia na nkowa ndi odee a derela anyi choputara na o bu n'ime asusu ka sayensi asusu siri puta.

Umeodinka (2020), kwuru si na o nweghi onye ga-asị na ya a matachaala ihe niile di n'asusu n'ihi na o bu orimiri onye banye, o ruru ya na-aga. Ya ka ndi Bekee juri si na "Language is a Phenomenon". o bu n'ihi nke a mere onye Lingwistiik nke a na-akpo sayensi asusu gbasoro omumu asusu n'uzo sayensi ka o buru nke a naghị agbanwe agbanwe. Mgbe onye sayensi asusu batara n'asusu, na-agbaso uzo abuo site n'amumamu sayensi mgbanwe (Diachronically/Historical) na nke Oge (Synchronically/Descriptive). Umeodinka n'okwu mere ka anyi mata ma choputa na o bu n'ime sayensi asusu nke si n'ime asusu puta ka onye lingwistiik nkowa gbasoro.

2.1.3: Lingwistiiks Nkwa.

Lingwistiik Nkwa dika onye Synchronic (Oge) bu onye biara n'asusu ahụ o na-amu etu o di mgbe o biara, n'etinyeghi etinye ma o bu wepu ewepu. O na-akaba aru ikowaputa asusu ahụ etu o si wee kwudo ya. Mgbe o bula o na-eme nchocha banyere asusu, o naghị eche uche mgbanwe batagasi na ya. Anozie (1999:54), si na e nwekwara ike ikpo Lingwistiik nkwa lingwistiik agbaohuru bu nkeji Lingwistiik kacha puta ihe n'udi uru o bara n'agamnihu omumu asusu. Dika aha ya siri gosi, oru ya bu itule na ikowa ka asusu si aru oru na ka ndi mmadu si asu asusu bido n'otu oge ruo oge ozo . Oge ebe a nwere ike ibu oge garala aga ma o bu ugbu a. Lingwistiik nkwa anaghị agbalijimu maka asusu a ga-asu n'odinihu etu o bu na ebe oru ya na-aka aputa ihe bu n'asusu suru n'onu ma o bu nke e dere. O buudi oru a ka Robbins (1964:45) na-arutu aka mgbe o kowara na oru onye o bu nkwa na atule asusu na oluasusu digasi n'asusu. Ka o siri kwu, oru ya buikowa asusu, o bughijima iwu gbasara asusu. O mechiri uka o ruru ebe ahụ site n'isi na ya buoru nkwa na ntule ahụ bukwaworu buru nnukwu ibu ma zukwaa oke n'onwe ya.

2.1.4: Mofoloji.

Ume na ndi ozo (1989) kowara na mofoloji bu ihe omumu na-amu maka mofim na otu ha si ejikoonu emebe mkpuruokwu. Ha gara n'iru kwaa na mofim n'onwe ya bu irighiri okwu kachasi ntakiri okwu ma nwee nghota n'asusu o bula.

Ejele (1996), kowara na mmebeokwu na-amu gbasara etu e si emeputa mkpuruokwu site n'igbaso iwu emeputa okwu were emebe okwu. Radford (1997), n'aka nke ya kowara mmebeokwu di ka omumu na-egosi etu e si eji irighiri okwu emeputa okwu nke a kporo mkpuruasusu. Anagbogu, (20) weputara mofoloji uzo abuo: mofim mgbanwe na mofim mmeputa ka a na-akpokwa mofim nke 'Lezikon' n'aka Matthews (37), kowara na mofim na-achoputa uzo e si emebe okwu. Mofim mgabnwe buudimgbanwe nke e nwere site na mkpuruokwu iji gosiputa mmekorita di n'etiti utoasusu na nkowaokwu. Imaatu: igu onu, nomba, genda, pesin, tensi, wdg. Anderson (1992), kwuru na mofim nke mgbanwe buudi mmebeokwu nke a ga-achota nghota ha n'iwu nkowaokwu.

Mofi na-aka nke ozo bu usoro nke mkpuruokw e meputara n'ime nghotaokwu site n'igbakwunye ha na ngwaa ma o bu na mkpuruokw ozo iji mejuputa onwe ya.

Imaatụ: i. 'fight' (ngwaa), 'fighter' – (noun) – nke ndabe, 'fighters' – inflectional morphemes.

ii. O chọputara na a naghị ewebata okwu mgbanwe n'ime okwu oḥurū, mmepụta okwu ma o bụ n'isingwaa n'usoro site na nkowaokwu oḥurū. Imaatụ: 'strict + ness → strictness', 'holy + ness → holyness', 'lonely + ness → loneliness', 'judge + ment → judgement', 'adjust + ment → adjustment'.

Umeodinka (2020) n'aka nke ozo kowara na mofoloji bu amumamu banyere uru asusu bara na iji ha emebeokwu n'usoro nke na edozi usoro nhazi okwu. Ebe Anagbogu na ndiozo (2010:140) kwuru na mofoloji bu okwa utasusu nke na-amu etu mofim si a hazi onwe ya n'asusu iji mmebe mkpokota okwu. Nkwa ndi a niile mere ka chopta na mofoloji bu usoro mmebeokwu nke Ewelukwa na okafu (2015), tuputara mgbe ha malitere ikowa usoro e si emebe okwu bu mofoloji site n'iziputa mkpuredemede nke na-aghoru mkpuruadaasusu ma o noro n'ime mkpuruokwu. O kwuru na o bu site na mkpuruadaasusu ka e si emeputa mkpuruasusu (mofim).

Ha gara n'ihu ikowa Mkpuruasusu bu mofim dika irighiri mkpuruokwu dikarisiri ntakiri nke a na-enweghi ike ikewa ozo ma ha nwekwara nghota nke aka ha. Imaatụ: Ji, ego, ute, nti, dgz. Ha ziputara nkenuudi mofim abuo bu mofim nnononwe na mofim ndabe. Mofim nnononwe bu ndi nwere nghota zuru oke dika mkpuruokwu. Imaatụ: di, agwa, ji, akwukwo dgz. Mofim ndabe bu ndi e nweghi nghota zuru oke. Ha na-adabere na mkpuruokwu ndi ozo iji wee mejuputa onwe ya. Ha enweghi ike ikwuru onwe ha.

Emenanjo (2010) n'otu aka ahụ kwukwara na mofim ma o bu mkpuruasusu bu irighiri okwu kachasi di ntakiri ma nwee nghota nke aka ya n'asusu o bula. o gara n'iru ziputa nkenuudi mofim bu: mofim nkwurionwe na mofim ndabe. N'iga n'ihu, Emenanjo mere ka anyi mata na mofim nkwurionwe bu irighiri okwu o bula naani ya na-akwuli nghota ya ezuo oke ma puta ihe. udi mofim a nwere ike ibu otu nkejiokwu ma o bu karia dika: chi- otu nkejiokwu, agba- nkejiokwu abuo, efere- nkejiokwu ato, oturukpokpo- nkejiokwu ise.

2.1.5: Mofim Ndabe

Emenanjo (2010) kowakwara mofim ndabe – dika aha ya si di bu nke na-enweghi ike ikwu naani ya n'adabeghi n'irighiri okwu ozo. A bata na mgbakwunye, ha di udi ano site nonodu ha nokwu nke ha na ya na-aga: nganihu, nnonime, nnonetiti na nsonazu. Abia na nkwa ndi odee ndi a, anyi choptara na ebe mgbakwunye ka wee puta ihe bu na mofim ndabe. Site na nkwa ya, anyi ga ahụ na mofim ndabe na mgbakwunye bu otu ihe.

Richard Nordquist (2019) gara n'ihu kowara anyi na abia n'asusu Bekee na mofim bu usoro e si etinye mofim ma o bu mgbakwunye bu na mkpuruokwu ka o wee tinyegharia nghota nokwu ahụ iji nye ya nghota ozo. O gara n'iru kwuo na mgbakwunye bu isi sekpu nti n'imebe okwu oḥurū n'asusu Bekee. O kwukwara na udi affixes abuo e nwere bu nganihu na nsonazu. omumatu- o kowara n'olu Bekee na nganihu dika aha ya si di na ano n'ihu dika "un-", "self-", na "re-", ebe nsonazu dika aha ya si di na ano n'azu dika "-hood", "-ing", or "-ed".

Ewelukwa na okafọ (2018:151), kwuru na mgbakwunye dị ka aha ya siri dị so n'otu ụdị nkejiasụsụ Igbo. Ha bụ mofim ndabe ma o bụ ntado nke a na-agbakwunye n'isingwaa, ogwengwaa ma o bụ nkpoaha. Mofim ndabe ma o bụ mgbakwunye bụ nke n'enweghi ike ikwu naani ya n'adabeghi n'irighiri okwu ozo. Ha adabaghi na mkpuruokwu iji mee ka mkpuruokwu nwee nghota zuru oke. Mgbakwunye (mofim ndabe) bụ irighiri okwu pekarisiri mpe ma nwee nghota nke aka ya. Mgbakwunye (mofim ndabe), anaghi adi na nkowaokwu mana nghota ha na mputara ha na-adi n'ime utuasusu. Abia na nkowa Ewelukwa na okafọ (2018:151), anyi ga-ahụ mkpuruasusu e ji emebe mgbakwunye dika: udaume - a,e,i,i,o,o, myiriudaume - m na n, otu mgbochiume dika: r,m, na mgbochiume udaume na-esote dika: che, de, ta, kwu, wu, dgz. O bukwa n'ime mofim ndabe ka e nwere nganihu (prefix) na nke nsonazu (suffix) anyi na-elebanye anya oru ha n'ime Nchocha a.

2.1.6: Nganihu.

Mmadu dika Onuorah (2000) n'aka nke ya gara n'ihu kwara anyi na nganihu bu umu irighiri mkpuruasusu ma o bụ mkpuru abiidii ndi a na- agbakwunye n'ihu isingwaa mgbe a na- emeputa okwu oheru. O bụ n'ihu na a na-ebu uzọ ede ya n'ihu isingwaa ka e ji akpo ya nganihu. Mkpurasusu a na-ejikari emewe nganihu bu ndi a: a,e,i,i,o,o,m,n. Imaatu: a+ka → aka. 'a' bụ mgbakwunye nganihu, 'ka' buru isingwaa. Ebe o gara n'ihu kwara nsonazu dika irighiri okwu ma o bụ mkpuruasusu a na-agbakwunye n'azu isingwaa ma o bụ mkpuruokwu ozo ka e wee gbatia, gbanwee ma o bụ meputa okwu oheru. o bụ n'ihu na mgbakwunye a na – abia n'azu isingwaa ka e ji akpo ya nsonazu. Nsonazu nwere ike buru naani otu mkpuruasusu ma o bụ mofim. Imaatu: ru+o=ruo 'ru' bụ isingwaa, 'o' bụ mgbakwunye nsonazu, ebe 'ruo' bụ mkpuruokwu oheru e meputara.

N'iga n'ihu, Ewelukwa ha kwara nganihu (prefix) dika mofim a na-agbakwunye n'ihu isingwaa, iji wee nweta nkeji ngwaa ndi ozo. Imaatu: Omekangwaa(participles), Mfinitiivu (infinitives), Jeronu (gerunds), Ahaome (noun agent), Ahamee (noun instrument).

2.1.7: Nsonazu

Nsonazu (suffix) bu otu n'ime mgbakwunye e nwere nasusu Igbo. A na-agbakwunye ya n'azu okwu. Mkpuruokwu a na-agbakwunyerere nsonazu nwere ike ibu: i) n'azu isingwaa. ii) o nwere ike isota aha. N'otu aka ahụ, Emenanjo kwara nganihu na nsonazu dika mofim a na-agbakwunye n'ihu okwu ozo ebe nsonazu bukwa mofim a na-agbakwunye n'azu okwu. O ziputara omumatu ha dika: im-possible, in-sensible - (nganihu). boy-s, ou-en - (nsonazu).

Ebe Ngoesi (2000), kwaputara na o bụ n'ihu n'isingwaa ka a na-agbakwunye mkpuruasusu iji meputa okwu di iche iche ebe nsonazu bụ mkpuruasusu a na-agbakwunye n'azu isingwaa iji gbatia ma o bụ mgbanwe nghota ya. Ma ga n'ihu ziputara anyi oru nganihu na nsonazu n'ime mofim ndabe (mgbakwunye) dika: "Agbapu"- nwere mofim ato; 'a' bụ nganihu, 'gba' bụ isingwaa, ebe 'pu' bụ nsonazu. ozo "Agbagbu"- nke nwekwara mofim ato; 'a' bụ nganihu, 'gba' bụ isingwaa, 'gbu' bụ nsonazu.

Na nkowa Ngoesi, Onuorah na Ewelukwa ha, anyi choputara na ha kwuru kpomkwem na o bu n'ihu na n'azu isingwaa ka a na-agbakwunye mkpuruasusu iji meputa okwu. Ebe Ngoesi na Onuorah gara n'ihu kwara anyi na nsonazu na-agbati nghota okwu ma o bu mgbanwekwa nghota okwu dika: gu → guola, gughi (nsonazu mgbanwe). Fe → feba, febata, febatakwaa dgz. (nsonazu mgbati).

2.2. Atutu Ngbakwasijukwu.

Atutu ntulekorita asusu (Contrastive Analysis) bu Atutu gbadoro ukwu n'itulekorita asusu abuo ma o bu kari na ndiche di n'otu asusu na ibe ya. Atutu a na-ekwu hoo haa na myiri di n'etiti asusu mbu na asusu nke abuo onye na-amu asusu na-eme ka o muta asusu nke abuo ahụ o na-amu ososo ebe ndiche di n'etiti ha na-eme ka o hia ahụ. O bu Robbert Lado hiwere Atutu ntulekorita asusu n'afọ 1957.

Ihe gbasara ntulekorita asusu eteela aka o di. Onye mbu lebara anya n'ihe gbasara ntulekorita asusu maka omumu na nkuzi asusu bu Fries (1945). O bu ya guzobere ntulekorita asusu dika usoro e so akuzi asusu a na-amu

2.2.1. Ebumnuche

Lado (1857) bu onye ruru oru putara ihe na ntulekorita asusu. N'oge ntulekorita asusu malitere, Lado dika onye Russian na-asu Bekee choputara ihe nhiamahu n'imu na isu asusu Bekee, o kachasi n'ebe ndi Russia no. N'akwukwo ya o kporo Linguistics Across Culture, o kwuru na ndi na-amu asusu na-eburu odidi na nghota asusu nne ha bubata n'asusu a na-amu mgbe ha na-achọ isu ma ghota asusu a na-amu. O kwukwara na onye na-amu asusu nwere ebe ndi o na-ahuta dika ebe siri ike na ebe ndi o na-ahuta dika ebe di mfe. Ebe ndi ahụ yitere asusu nne ya ga-adiri ya mfe ma ebe ndi eyiteghi, ga-ahia ya ahụ.

2.2.2. Ntine n'olu

Atutu a na-ekwu na oru onye ntulekorita asusu bu iziputa ndiche di n'etiti asusu abuo. Oru onye na-akuzi asusu abuo ahụ bu imata ndiche ahụ ma o di njikere ikuzi ya. Oru ndi na-amu ya bu imata ya.

Na nkowa Klein (1986) ntulekorita asusu bu nnyocha o bula e ji ahiriokwu asusu abuo wee Mee n'udi itulekorita ha. Gas's na Selinker (1994:59) kwara ntulekorita asusu dika uzo e si atule asusu iji kewaa ihe ndi e kwesighijimu na ihe ndi e kwesiriimu n'asusu. Gast (2013) kwuru na ntulekorita asusu na-enyocha asusu di iche iche, abuo abuo iji choputa usoro a ga-etinye n'oru maka ikuzi asusu nke abuo na maka amumamu ntughari. Ihe nke a putara bu na oru onye ntule asusu bu ichoputa myiri na ndiche niile di n'asusu abuo a tulekoritara (L1 na L2) iji choputa ebe a ga-adi mfe n'omumu asusu.

2.2.3. Ike atutu

Usoro e si e ji atutu a tulekorita asusu dika White man (1970:191) siri tupta di uzo anọ; ha bu:

- Iweputa asusu abuo ahụ ma nye nkowa gbasara ha nke oma. A ga-enye nkowa gbasara ihe niile di n'asusu ahụ, ya bu nkowa a ga-emetuta mkpopta, usoro nwubeokwu, ndokookwu, nghotaokwu.

- I hoṛo ihe ndị ị chọrọ ịtulekọrịta n'asụsụ ahụ. O nweghị ka a ga-esi tlee asụsụ n'alaka ya niile, kama a ga-enye ebe ndị a chọrọ itule. Iji maa atụ, e nwere ike ịhoṛo usoro mkpọputa asụsụ abụọ ahụ tūlekọrītara ha.
- Ịtulekọrịta ihe ndị a hoṛo. Onye ntule ga-anọ ebe a tlee ma tūputachaa myiri na ndịiche dī n'etiti asụsụ ahụ
- Onye mkpebi ma kwuputa ebe a ga-enwe nhiamahụ. Onye ntule site na ndiiche o tūputara, ga-ekwuputazi ebe a ga-enwe ihe nhiamahụ.

2.2.4. Iri mperi

Atụtụ a mara mma n'omumụ asụsụ mana o nwere ebe o si eri mperi. Dika Corder (1967) Siri kwu, na mgbe e gere ntị ma chọputa ndehie na mkpohie onye na-amụ asụsụ, na onye nkuzi ahụ ga-enwe ike ghoṛa nke oma aka o ga-enyere onye na-amụ asụsụ karịa ibu ụzọ maa okwa ihe nhiamahụ a ga-enwe n'oge na mgbe a ga-eji mụọ ihe o bula n'asụsụ. O gara n'ihu tuchaputa ụzọ ihe ato Atụtụ a kwesiri imetụ aka:

- Atụtụ a kwesiri igwa onye nkuzi ebe onye na-amụ asụsụ mudebere na ihe ndi kwesiri ka o mukwu.
- O ga-akwakwa onye na-amụ asụsụ etu e si amụ asụsụ
- Atụtụ a kwesiri ịbụ ngwaorụ onye na-amụ asụsụ ga-eji nwalee ihe ndi o mutara n'asụsụ o na-amụ

Atụtụ ntulekọrịta asụsụ gbalili nke oma n'ime ka omumụ asụsụ dī mfe site n' ịtulekọrịta asụsụ abụọ mana o kaara ị dī mfe ma o buru na o meturu aka n'ihe ato ndi a a tūputara n'elu.

Anyi ga-alebazi anya na nkowa dī iche iche ndi odee derela gbasara isiokwu a na-eme nchocha na ya nke gbadoro ukwu na Mofoloji bu mmebeokwu nke e si n'ime ya wee weputa mofim ma o bu mgbakwunye nke nsonazu na nganihu so n'ime ya we puta.

3.0.Ntucha Nchoputa

N'ebe a, ka anyi ga-elere anya n'ihe Atutū Nchocha anyi kwuru wee mee ntucha iji weputa nchoputa nchocha anyi.

3.1. Orū Nsonazū na Nganihu na Mmebeokwu Igbo na Bekee

Ka anyi jiri ohere a gosi orū nsonazū na nganihu na Mmebeokwu Igbo.

3.1.1. Orū nganihu na Mmebeokwu Igbo.

Nganihu dī ka mkpuruokwu a na-agbakwunye n'ihu isingwaa, iji we nweta ngwaa ndi ozo na-arū ụzọ orū ndi a:

i. Omekangwaa (ii) Mfinitivu (iii) Jerondu (iv) Ahaomee (v) Ahamme

i) Nganihu na Omekangwaa (Participles): Nke a bu nganihu agbakwunyere isingwaa iji wee nweta mkpuruokwu bu Omekangwaa. E ji nganihu "A" na "E" were emebe ya.

Imaatū: a + chọ → achọ

a + kwa → akwa

e + kwu → ekwu

e + de → ede

ii) Nganihu na Mfinitive (Infinitive): Nke a bu nganihu a gbakwunyere n'isingwaa, iji nweta mfinitivu. E ji "i" na "i" emeputa ha.

Imaatū: i + si → isi

i + ri → iri

i + ku → iku

i + kpa → ikpa

iii) Nganihu na Jerõndu (Gerund): Jerõndu bu mkpuruokwu nganihu "o" na "o" were emebe. A na-agbakwunye ya isingwaa abuo iji meputa jerõndu.

Imaatu: o + si + si → osisi
o + kwu + kwu → okwukwu

o + si + sa → osisa
o + ku + ku → okuku

v) Nganihu na Ahaomee (noun agent): Nke a bu aha na-egosi 'ome ihe' dika mmadu ma o bu anumanu. A na-eji mgbakwunye "o" na "o" n'isingwaa ma deekwaa udaume ahụ di n'isingwaa ugboro ugboro.
Imaatu:

Nganihu	Isingwaa	Ahaomee
O	Bu	obuu
O	Gbu	ogbuu
o	Ma	omaa
o	Za	ozaa

v) Mmebeokwu site na Mkpõaha Mme (Noun Instrument): Ihe e ji mara mkpõaha mme bu 'm' na 'n'. {maatụ

- i. n + che + do = nchedo
- ii. n + gu + onu = nguonu
- iii. m + gba + mmiri = mgba mmiri
- iv. n + tu - ntụ = ntụ oyi.

N'ebe a, nganihu na-eji udaume a,e,i, i,o na o were emebe okwu ozo. Udaume ndi a na-aputa ihe mgbe a na-akpoputa ha n'ihu mkpuruokwu nke o na-emebe igosi na o bu nganihu. ozo, o bu naani n'iru isingwaa ka a na-ahu ha. Nchoputa na-egosikwa n'usoro uzozuru anõ nganihu na-arụ na mmebeokwu Igbo.

3.2. Oru nganihu na Mmebeokwu Bekee

Prefix (nganihu) is attached at the beginning of a word as in 'pre-war', 'pre-school', 'mis-judge', 'eu-wife', 'un-holy'.

i) By the use of negative Prefix.

e.g: un-acceptable, mis-understood, mal-function, un-sold mis-interpret, mal-nutrition, im-possible, in-sensible, im-mobile in-sufficient

ii) Modes of formation of English Denominal Nouns.

By Prefixation: possibility – impossibility, closure – enclosure, Sensitivity – insensibility, compass – encompass, Cash - encashment construction – deconstruction.

N'ebe a, nganihu na-aputa ihe na mkpuruokwu o bu la di ka na mgbochiume. Ozo, nganihu n'asusu Bekee a naghị enwe usoro n'oru mmebeokwu di ka o di n'asusu Igbo. Imaatụ nganihu na-aruru di ka Omekangwaa wdg, kama o bu naaniuzo usoro oru abuo ka o na-arụ na nchõcha a.

3.2. Ọrụ nsonazụ na Mmebeokwu Igbo.

Nsonazụ bụ mkpụrụokwu a na-agbakwunyere n'azụ isingwa. O nwekwara ike isote aha. Okwu ndị mebere nsonazụ gunyere: otu mgbochiume, otu udaume, otu nkejiokwu ma ọ bụ karịa.

1. Nsonazụ mgbanwe (Inflectional suffix): Nke a na-agbanwe nomba, genda, pesin ma ọ bụ keesi okwu ahụ ma ọ buru na okwu ahụ bụ mkpọaha.

a. Ọ na-agbanwe nomba.

i. Ụlọ (mkpọolu) ii. oche (mkpọolu) iii. ehi (mkpọolu)

Ụlọ ga (ụbara), oche ga (ụbara), ehi ga (ụbara)

2. Nsonazụ na-eziputa tensi na aspekiti na ngwaa

Imaatụ: i. kpumi-ri (ii) ri-ri (iii) kpọ-ro

3. Ọ na-eziputa nsonazụ nju (Negative suffix) 'ghi', 'ghị'.

Ọmumatu:

i. jee -- jeghi --> o jeghi ụlọ.

ii. zaa – zaghi --> ọ zaghi ụlọ

iii. maa – maghi ---> o maghi mma

4. Ọ na-eziputa nsonazụ aha omee e ji "o" eziputa

Imaatụ: okpoo

oruu

osii

orii

5. Ọrụ Nsonazụ Mgbatị (Eutensional Suffixes) na-arụ.

Ọmumatu:

a. gwụ b). je

gwula jere

gwuwala jewere

gwukpọla jekpọro

N'ebe a, mmebeokwu nsonazụ nke otu mgbochiume bu naanị na Bekee ka ọ na-adị ire ebe nkejiasusu na-adị na nkeji mkpụrụokwugasị e ji emebe okwu ndị ahụ. Imaatụ: "je/ghi", "gwu/kpọ/ọ/la", je/re, wdg ma udaume na-aputa ihe n'aha omee. A gara n'iru ma ziputa ebe ndiozo nsonazụ na-arugasioru dika na nsonazụ mgbatị, nsonazụ mgbanwe na nsonazụ nju. Nsonazụ mgbanwe na-eziputa mgbanwe usoro aka ya na nomba.

3.4. Ka e si emebe okwu nsonazụ n'asusu Bekee

1. Nsonazụ nwere nkejiokwu na otu mgbochiume.

(Bekee) girl → girls

boy → boys

ou → ouen

tomato → tomatoes

2. Inflectional suffix of numbers

E.g: i. house (singular)

ii. chair (singular)

houses (plural)

chairs (plural)

3. Negative suffix/ (derivative)

- e.g. i. je → jeghịulo did not went home
 ii. za → zaghị did not sweep
 iii. ma → maghị not beautiful

4. Root Derivation

E.g: (Root)	(Derivative)
sane	sanity
king	kingdom
tire	tired

N’ebe a, anyị hutara orụ mmebeokwu nsonazụ na-arụ n’asụsụ Bekee dī ka n’otu mgbochiume, nomba, ngwaa na nju. O bụ naani na Bekee ka a hutara mmebeokwu nsonazụ nke otu mgbochiume, hutakwa na nke nju a gbasoghi usoro nke Igbo.

3.5. Myiri orụ nganihu na nsonazụ na-arụ na Mmebeokwu Igbo na Bekee

orụ nganihu na nsonazụ na-arụ na mmebeokwu Igbo na Bekee gunyere: Nke mbu, anyị chọputara na nganihu na nsonazụ Igbo na Bekee na-eziputa otu ihe site na nkowa ha. Ihe nganihu na nsonazụ putara n’asụsụ Igbo, ka ha putakwa n’asụsụ Bekee. ọzọ na nganihu na nsonazụ Igbo na Bekee na-agbaso iwu mmebeokwu. Imaatu: i) the prefix + mis + understanding → **misunderstanding** (ii) Sweet + ness (suffix) → **sweetness**. N’asụsụ Igbo, i) nganihu e + je → **eje** (go) ii) zu + ru (suffix) → **zuru** (bought). Nchọputa ọzọ gosiri na nganihu na nsonazụ Igbo na Bekee na-etinyeso nghota n’isingwaa dika na nganihu ‘**dis-grace**’, ‘**un-desire**’, ‘**eri**’, ‘**acho**’. Nsonazụ **cooked** (siri), **eaten** (siri). N’ebe a, anyị na-achoputakarị na ọ bụ na nsonazụ ka nghota ntinyeso n’isingwaa na-adị ire. Anyị gara n’iru ichoputakwa na nganihu n’asụsụ Igbo na Bekee na-eziputa mgbakwunye mgbatị dika n’okwu ndi a: ‘**mal-practice**’ (**mpu**), ‘**mal-treat**’ (**mmebu**), ebe nke nsonazụ na-eziputa myiri ya n’Aha Mme. Imaatu: ‘**ogwo**’ (healer), ‘**orii**’ (eater). Abiakwa na nsonazụ anyi huru na asụsụ Igbo na nke Bekee na-enwe otu nkejiokwu ma ọ bụ karia. {maatụ: ‘**chi**’ (god), ‘**pu/ru**’ (move/d), ‘**kpo/ro**’ (call/ed), ‘**che/do/ro**’ (pro/tect/ed).

3.6. Ndiiche orụ nganihu na nsonazụ na-arụ na Mmebeokwu Igbo na Bekee

Nchọputa anyi mere n’orụ nganihu na nsonazụ na-arụ n’asụsụ Igbo na Bekee gunyere mbu, abia n’aha mme, mmebeokwu nganihu n’asụsụ Igbo na-anọ n’ihu isingwaa dika ‘**nchedo**’, ‘**mgba mmiri**’ mana n’asụsụ Bekee, ọ na-anọ n’azu isingwaa. Imaatu: ‘**protector**’ **fetcher**. ọzọ, na mmebeokwu nju (negative prefix) n’asụsụ Bekee ọ na-eziputa ya na nganihu ebe ọ na-eziputa nsonazụ n’asụsụ igbo. Imaatu: ‘**impossible**’ (**adighime**), ‘**immobile**’ (**agaghi** aga) dgz. Nchọputa ọzọ gosiri na ọ bụ naani n’asụsụ Bekee ka e nwere nsonazụ nwere otu mgbochiume. {maatụ: ‘**boys, girls, desks**’. Nganihu na nsonazụ bụ naani n’ihu na n’azu isingwaa ka ha na-anọ were emebe okwu e nweghi ike ino n’isiahiriọzọ mana abia na asụsụ Bekee, ha na-anọ n’isiahiriọ bula dika na mgbochiume. N’asụsụ Igbo, nganihu na-arụuzorụ anọ ebe asụsụ Bekee na-egosiputa uzorụ abuo naani. Nganihu n’asụsụ Igbo nwere uzọ usoro orụ abuo na-arụ na mmebeokwu dika na Omekangwaa, Jerondu wgd, mana n’asụsụ Bekee, ọ bụ naaniuzọ usoro orụ abuo ka ọ na-arụ na nchocha a. Ndiiche nsonaazu mgbanwe nke asụsụ Igbo na-eziputa usoro mgbanwe nke aka ya na nomba ebe nke Bekee na-etinyeso onuogugu ya n’akuku mkpuruokwu ọ na-emebe.

4.0. Nchikọta Nchọputa Nchọcha na Mmehi

Site na ntulekorita agumagu nchọcha ndi e derela banyere isiokwu nchọcha a. Anyi tuputachara otutu ihe ndi e derela gbasara ebumnuche nchọcha ma weputa myiri na ndiiche ha. Ugbu a, anyi ga-achikọta nchọputa niile e mere iji nweta ebumnuche nchọcha. Emechaa nke a, anyi eweta nchọcha a na njedebe.

4.1. Nchikọta Nchọputa Nchọcha

N'ebumnuche imata ebe oru nsonazu nganihu na-aru na mmehokwu Igbo na Bekee. A chọputara na ha si na mofim ndabe were puta site n'idabere ma o buitado n'ihu na n'azu isingwaa tupu o wee ziputa mkpuruokwu ndi ahụ ha mebere.

Site na nkowa nganihu na nsonazu ka anyi ji chọputa myiri na ndiiche di n'etiti ha n'asusu Igbo na nke Bekee. O bu site na myiri nganihu na nsonazu ka anyi ji mata na asusu Igbo na Bekee nwere otu udi nghota nkowa ma tinyeso nghota n'isingwaa. Mgbanwee nghota ha bukwa otu ihe n'ebe aha mme na nkejiokwu ha bukwa otu. ozo anyi hutakwara otutu ebe nsoghu oru nsonazu na-aputa ihe dika na nsonazu mmebeokwu nke otu mgbochiume nke na-adi ike n'asusu Bekee mere na o ndighi mgbe a choro iziputa ya n'Igbo a gaghi a gbaso nghota na omumatu nke Bekee. Ebumnuche nke ikpezau buichoputa nsogbu onye Igbo na-amu asusu Bekee na-enwe. Ihe a chopotakwara bu na o bu na-ebe ndiiche nganihu na nsonazu dika onye Igbo na-amu asusu bekee na-enwe nsogbu mgbe o si na-asusu Igbo emebe mkpuruokwu nke Bekee dika n'asusu Igbo, mkpuruokwu nganihu nju na-aputa ihe na mkpuruokwu nsonazu Bekee. Site n'ihe omumatu anyi gosiputara na nkowa ha. Mana a na-enwe otutu ntulekorita n'asusu abuo ndi a, o ga-ebelata nhiamahu na mgbagwoju anya n'ime ihe omumu a.

4.2. Mmehi.

Edemede nchọcha a malitere n'ileba anya n'ihe Atutu Nchọcha anyi kwuru wee mee ntucha iji weputa nchọputa nchọcha anyi na-ekwu, gaa na ntucha n'onwe ya gadatazia nkowa nganihu na nsonazu na okwu ndi e ji ha emebe wee ziputa myiri na ndiiche. Mmuo ime nchọcha a bu iweputa nsogbu onye Igbo na-amu Bekee na-enwe na nganihu na nsonazu Bekee.

Ihe a chopotagasiri iji wee gbochie nsogbu ndi a bu imebawanye nchọcha na ntulekorita asusuokachasi n'asusu Igbo na Bekee ka o wee na-enyere ndi Igbo na-amu asusu Bekee aka.

o buru na-eme nke a, o ga-ebelata otutu nhiamahu na mgbagwoju anya n'ebe asusu Igbo na Bekee no n'itulekorita ha. Nke a, ga-emekwa ka asusu Igbo anyi na-etowanye eto ma gbagoo n'okwa di elu.

Edensibia

- Agbaedo, C. U. (2000). *General Linguistics: An Introductory Reader*. Nsukka: ACE ResourcesKonsult.
- Akabogu, C.H. (2017). *Ntulekorita udaasusu Igbo na Bekee: An Undergraduate Project of Igbo, African & Asian Studies Department, Nnamdi Azikiwe University, Awka.*
- Anagbogu, P.N.(1990) *Grammar of Igbo Nominalization*. Onitsha: University Company.

- Anagbogu, P.N. Mbah, B.M & Eme, C.A. (2010). *Introduction to Linguistics* (Second Edition). Amaka Dreams Ltd.
- Anozie, C.N. (2007). *General Linguistics: An Introduction*. Enugu: Tashiwa Networks.
- Anozie, C.N. (1999). *Lingwistiik Sayensij Asusu*. Nsukka: Fulladu Publishing Company.
- Bloomfield, L. (1934). *Language*. London: George Allen and Unwin.
- Chesterma, A. (1998). *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam John Benjamin's.
- Chomsky, N. (1970). Remarks on Nominalization. In *Study On Semantics In Generative Grammar: The Hague Mouton*.
- Emenanjo, E.N. (1978). *Element Of Modern Igbo Grammer. A Descriptive Approach*. Ibadan: OxfordUniveristy Press.
- Emenanjo, E.N. (1982). Suffiyes and Enclitics in Igbo. In F.C Ogbalu, & E.N. Emenajo (Eds.), *IgboLanguage and Culture* (Volume 2, pp. 132-167). Ibadan: University Press Ltd.
- Ewelukwa, U and okafo, U.C. (2018). *Nhazi Asusu Igbo (Usoro oħuru)*. A.C. Global Publishing Co
- Ezema, M.N. (2009). "Nkuzi Mořim Maka Ndi NCE Na-Amu Igbo Dika Asusu Nke Abuř (L2). *Jonal Mmuta Igbo* Vol 4 (1) 2009, P. 91-94.
- Ikekonwu, C.P.A., Ezike-ojiaku, A. Ubani and J. Ugoji (1999) *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.
- Lado, R. (1997). *Linguistics Across Cultures*. Michigan: University of Michigan.
- Lawrence, T.L. (1982). *The New Leuicon Dictionary of the English Languageu* Univeristy Press.
- Mathews, P.H. (1991). *Morphology*. Cambridge: University Press.
- Mbah, B.M. (2016). *Theories of Linguistics*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Mbah, B.M. (1999). *Structure on Syntau: Igbo Phrase Structure*. Nsukka: Prise Publisher.
- Ngoesi, M.C. (2000). *Nchikota Ihe omumu Nke Asusu Igbo Maka Ule Sinio Sekondiri*. OptimalPress.
- Ofomata, C.E. (2004). *Ndezu utasusu Igbo nke Ndi Sinio Sekondiri*. Enugu: Format Publishers.
- onura, J.C. (2000). *Utoasusu Igbo maka Sinio Sekondiri*. Ibadan: Ouford University Press.